

Сергій СТЕЛЬНИКОВИЧ

ДІЯЛЬНІСТЬ Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ “ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ” В СВІТЛІ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

На Поліссі та Волині націоналістичний рух опору тривалий час був під керівництвом місцевого українського діяча Тараса Бульби-Боровця, який з початком радянсько-німецької війни організував його в “Поліську Січ” – своєрідну повстанську військову організацію в тилу ворога.

Перед сучасною історичною наукою стоїть нелегке завдання дати об’єктивну оцінку діяльності цього діяча визвольного руху, адже й досі зустрічаються праці, зміст яких не виходить за ідеологічно-пропагандистські рамки радянської історіографії [1, 7].

Оскільки мемуарна література Т.Бульби-Боровця, видана на Заході, а саме: “Кредо революції” (Париж, 1946), “Збройна боротьба України (1917-1950)”, “Армія без держави” (Вінніпег, 1981), має суб’єктивний характер, то основними джерелами для вивчення його національно-повстанської діяльності є документи німецьких, радянських і партійних архівів, а також документальні матеріали ОУН-УПА. Значна частина цих матеріалів, де згадується “Поліська Січ”, вже упорядкована і видана істориками В.Косиком [2, 9-357] та В.Сергійчуком [3, 8-294].

Корені “Поліської Січі” сягають “Українського Національного Відродження” (УНВ) – невеликої просвітницької підпільної організації, яка виникла на Поліссі зимою 1932-33 рр. завдяки зусиллям Т.Боровця та діячів

Перший сніп

екзильного уряду УНР, сотника Василя Раєвського і полковника Івана Литвиненка. Очолив УНВ Т.Боровець. Дослідник цього питання В.Дзьобак у статті “Тарас Боровець і “Поліська Січ” пише, що “... ніяких архівних матеріалів чи згадок учасників цих подій щодо існування такої організації немає”[4, 125]. І далі: “... якщо підпільну організацію було створено і вона функціонувала, то її метою була не пропаганда й агітація серед поліського населення України, як стверджував Боровець, а виконання завдань, котрі ставить перед нею Литвиненко”[4, 126]. Проте, це лише логічне припущення автора, яке не опирається на фактичний матеріал. Натомість, Т.Бульба-Боровець у своїх спогадах стверджує, що діяльність УНВ помітно вплинула на підняття національної свідомості поліського населення [5, 38]. Отже, не потрібно применшувати ролі УНВ, своєрідного культурно-просвітницького осередку, який ставив перед собою завдання реорганізуватися у військово-революційну організацію і досягати мети, але вже іншими шляхами.

Після дострокового звільнення навесні 1935 р. з польського концтабору Береза Картузька, куди він потрапив нібито за зв'язки з ОУН та видання книги антипольського спрямування “Пан депутат у Сеймі”, Т.Боровець проживає у Польщі. В.Дзьобак, посилаючись на О.Слободянюка та А.Кентія, зазначає, що за деякими даними Боровець у цей час був агентом абверу – нацистської військової розвідки [4, 126]. Керівники екзильного уряду УНР дійсно підтримували деякі зв'язки з Німеччиною. Очевидно, Т.Боровець, як представник еміграційного уряду, міг мати контакти з певними колами Німеччини, як потенційним союзником у боротьбі проти Радянського Союзу, і, мабуть, вже тоді мріяв про заснування національно-визвольної військової організації. Але все ж це припущення не опирається на якісь документальні факти і не може трактуватися як єдино правдоподібне, бо вже восени “...1939 року Уряд УНР в Парижі на чолі з В'ячеславом Прокоповичем і Олександром Шульгином задекларував свою солідарність з західними державами і засудив нацистський і комуністичний тоталітаризм”[6, 13].

20 червня 1940 року на таємному засіданні Державного Центру УНР (ДЦ УНР) було затверджено план, який передбачав перетворення УНВ на повстанську армію. Т.Боровця призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, і він отримав наказ повернутися в Україну для реалізації щойно затвердженого документу. Отже, на випадок німецько-радянської війни був підготовлений план політично-мілітарної акції демократичних сил на території України. В.Дзьобак говорить, що цей план (суть його полягала в тому, що на місцях в Україні потрібно було створити умови для захоплення влади в свої руки під час війни, ще до приходу чужих військ) базувався на концепції генерала Сальського, прийнятій ще в 20-тих роках, і що можна поставити під сумнів правдивість викладених Боровцем матеріалів, особливо того, що стосується його зв'язків з керівництвом УНР [4, 126]. Але у праці В.Косика “Україна в Другій світовій війні у документах” є свідчення німецьких архівних матеріалів про те, що Т.Боровець, після його звільнення з Берези Картузької, мав відносини з керівництвом уряду УНР у Варшаві, а також відомості про його перші спроби організаційної військової діяльності серед українського населення - рух опору під назвою “Вільні козаки” [2,171].

За свідченням Т.Боровця, 1 серпня 1940 р. він разом із зв'язковою Валентиною Кульчинською в околицях м. Володави перебирається через річку Буг та переходить кордон між зонами впливу Німеччини та СРСР. У сутичці з радянськими прикордонниками В.Кульчинська гине [5, 85], а Т.Боровець, дійшовши до місця призначення, розпочинає діяльність серед місцевого українського населення щодо створення майбутньої військово-революційної організації – Української Повстанської Армії (УПА).

Згідно з планом, УПА мала поділятися на окружні частини – січі (“Поліська Січ”, “Волинська Січ”, “Полтавська Січ”), а УНВ, з початком німецько-радянської війни, припиняє своє існування, натомість з'являється УПА, але: “З уваги на те, що на практиці всі інші запроєктовані Січі УПА не проявили своєї діяльності крім Поліської Січі, то й уся повстанська акція

спочатку коротко називалася “Поліська Січ” [5, 103]. Т.Боровець після початку війни підписується подвійним прізвиськом – Тарас Бульба-Боровець.

Така картина формування УПА, що мала на початковому етапі свого існування назву “Поліська Січ”, подається в мемуарах Т.Бульби-Боровця “Армія без держави”. На цих же позиціях стоїть історик О.Субтельний [7, 580], а також А.Кентій, який зазначає, що Т.Боровець “На початку липня 1941 р. створює військово-поліцейську формацію “Поліська Січ”, котра проіснувала до середини листопада 1941 р. Взимку 1942 р. таємно від німців відновлює “Поліську Січ”, називає її “Українською повстанською армією” [8, 57]. У свою чергу, В.Косик, спираючись на німецькі архівні матеріали, подає інше бачення цієї проблеми: “У серпні 1941 р. Тарас Бульба організував збройний загін української міліції. Дозволений і озброєний вермахтом, його загін ... називався “Поліська Січ”, займався очищенням болотистого й лісистого району північно-західної України (частково Білорусі) від залишків Червоної армії та від радянських партизанів” [9, 239], тому “Поліську Січ”, “... яка виконувала завдання для німців, ніяк не можна вважати початком УПА, як це роблять деякі автори” [2, 11]. Ці німецькі архівні матеріали підтверджуються іншими архівними джерелами, зокрема документами Житомирського облдержархіву. У них говориться, що Т.Боровець був керівником особливої частини української міліції, яка в листопаді 1941 р. була розпущена. Її завданням було знищувати партизанський рух в околицях Олевська й Сарн [10, 4]. Не заперечує своїх зв'язків з німецьким командуванням і сам Т.Бульба-Боровець [5, 123].

Після наступу німецьких військ, Поліська котловина була ними не зачеплена і тут діяли розрізнені радянські партизанські загони. Проти них і було “дозволено” “Поліській Січі” вести бойові дії. Цим дозволом вермахт вирішував проблему знищення радянських партизанів на досить значній території Полісся, а також позбувався можливості виникнення, в особі українських повстанців, руху опору в тилу. Крок до співпраці Т.Бульби-Боровця з німцями був не виявом прихильності до

нових окупантів, а далекоглядністю його політики. Воювати на два фронти – проти Москви та Берліна – було б дуже важко, тому він дотримується позиції не вступати у збройну боротьбу проти німецьких військ одразу, а почекати поки СРСР та Німеччина знесиляться у боротьбі один проти одного.

Дискусійним є питання і щодо чисельного складу “Поліської Січі”, який у різних джерелах наводиться по-різному. Зокрема в праці В.Косика “Україна в Другій світовій війні у документах” говориться, що “Поліська Січ” налічувала 2-3 тис. чоловік [2, 172]. Іван Білас у своїх матеріалах зазначає, що чисельність “січовиків” становила 5 тис. чоловік [11, 3]. Сам же Т.Бульба-Боровець твердить: ”Загальним числом наша “міліція” в усьому Поліссі перевищує 10 000 вояків...”[5, 123].

Готуючись до запланованої бойової акції “Поліської Січі” – генерального наступу проти радянських партизанських сил – Т.Бульба-Боровець прагнув заручитися підтримкою українських націоналістичних організацій, перш за все ОУН (Б) та ОУН (М). Переговори з проводом групи С.Бандери так і не завершилися конкретно – військовою чи політичною – угодою, у чому потім Т.Бульба-Боровець звинувачував ОУН (Б) [3, 287]. На відміну від бандерівців, ОУН (М) 5 серпня 1941 р. уклала з Т.Боровцем договір про співробітництво у військовій сфері.

Ситуація в південно-східній частині Білорусі була схожою: поліська частина країни перебувала в руках радянських сил, бо німці ще не змогли повністю встановити тут свій контроль. Для узгодження спільного плану вирішальних бойових дій від “Поліської Січі” до північних сусідів була відправлена делегація на чолі з Петром Довматуком-Наливайком.

Настав час вирішальних дій, і у серпні 1941 р. підрозділи “Поліської Січі” під керівництвом свого головнокомандуючого Т.Бульби-Боровця в районі сіл Кам’янка-Лопатичі переходять колишній радянсько-польський кордон. 21 серпня вони оволодівають Олевськом та поширюють свій контроль на територію Олевського, частини Овруцького, Ємільчинського, Лугинського районів Житомирської області. 21 серпня 1941 р. в Олевську було урочисто проголошено “Поліську незалежну республіку”, яка стала унікальним явищем, адже було

проголошено незалежну державу в межах невеликого регіону України – Полісся. Ця “державна” мала свою територію, адміністрацію, суд, військо. “Під охороною своєї рідної збройної сили усе Полісся мов щойно на світ народилось. Відроджується громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство, культура, освіта, преса, видавництва, охорона здоров’я – одним словом все, що хоч на деякий час вирвалось з-під гніту серпа та молота й білого орла”, - так відгукується про ті події Т.Бульба-Боровець [5, 156-157].

Ускладнює роботу дослідників те, що про внутрішнє життя “Поліської Січі” немає ґрунтовних свідчень. Через це у більшості праць про Т.Боровця ці факти просто відсутні. Авторі задовольняються здебільшого описом військових дій “Поліської Січі”. Важливим джерелом інформації могла б бути газета “Гайдамака” – друкований орган “Поліської республіки”. Та, на жаль, у Державному архіві Житомирської області збереглося лише 4 номери цієї газети.

Дискусійним є також питання щодо знищення в регіоні за участю військ Т.Бульби-Боровця мирного населення, особливо єврейської національності. Так, В.Дзьобак, посилаючись на “Протокол наради старшин УПА “Поліської Січі” від 18 листопада 1941 р.”, говорить: “ 16 листопада 1941 року відбулася формальна демобілізація козаків “Поліської Січі”, а 18 листопада до штабу формування прибув із Житомира капітан німецьких військ СС Гічко. Він зажадав допомоги людьми для розстрілу єврейського населення. Сотник Сиголенко, який перебував у штабі, сказав есесівцю, що не має права наказувати своїм козакам, позаяк загін уже розпущено. Крім цього, він заявив, що козаки воюватимуть як воїни проти озброєних ворогів, а проти дітей, жінок, калік – ні. Капітан, у свою чергу, пригрозив жорстокими карами за невиконання наказу. Ним було мобілізовано двоє старшин ... та 60 демобілізованих козаків, які наступного дня взяли участь у розстрілі 535 євреїв. Рада старшин засудила це як ганебну справу” [4, 132]. Наскільки це відповідає дійсності, поки що невідомо, але якщо в цій акції брали участь, поряд з німцями, демобілізовані вояки “Поліської Січі”, то, можливо, вони робили це з примусу.

Потребує вивчення кожний конкретний випадок. Слід зазначити, що наприкінці 30-х років більшовицьку владу часто називали “більшовицько-жидівською”, й участь українських повстанців у знищенні єврейського населення була виявом боротьби з більшовиками, помстою за репресії 1937-1938 років. Деякі автори, описуючи у своїх працях подібні акції, не роблять посилань, тому такі публікації є не науковими, а публіцистичними [1, 7].

Питання про розпуск “Поліської Січі” в різних джерелах подається також неоднаково. З приходом до влади на Поліссі німецької цивільної адміністрації перед Т.Бульбою-Боровцем постала проблема розробки плану подальших дій, адже за директивою екзильного уряду УНР, за словами самого Боровця, потрібно було розпочати збройну боротьбу проти німецьких військ, як тільки головний фронт військових дій досягне Волги. Розпочати цю акцію одразу було неможливо, оскільки “Поліська Січ” існувала ще на легальному становищі, і це спричинило б хвилю репресій проти місцевого населення з боку гітлерівських військ. Вихід з цієї ситуації “...був лише один: розв’язати Поліську Січ офіційною дорогою” [5, 169]. На переговорах у Рівному 9 листопада 1941 р. Т.Боровець перед начальником тилу України генералом Кацінгером вимагав визнати “Поліську Січ” як спеціальну військову українську організацію. Переговори успіху на мали. Єдине, що запропонував Кацінгер – це можливість організувати за допомогою сил “Поліської Січі” охорону лісів на Чернігівщині від радянських партизанів, але Боровця це не влаштовувало. У результаті такої “лісової дипломатії”, “Поліська Січ” 15 листопада 1941 р. розв’язується, Олевський штаб ліквідується [5, 170]. Це підтверджує Наказ Головної Команди “Поліської Січі” від 16 листопада 1941 р.: “З уваги на закінчення нашої бойової акції по очищенню Полісся від більшовицьких партизанів і всяких анархічних банд, наш відділ “Поліська Січ” – розв’язується” [12, 1]. У німецьких архівних матеріалах про ці події відгукуються так: “Після “чистки” лісів на Поліссі і Північній Волині Боровець вів переговори з вермахтом щодо нових завдань у лісах Чернігівщини. Але цей план зазнав невдачі через нестачу зброї та спорядження, і “Поліську Січ” було розпущено” [2, 172]. В.Косик, публікуючи ці матеріали в своїй праці “Україна в

Другій світовій війні у документах”, висловив іншу думку: “Причиною розпуску “Поліської Січі” (15 листопада 1941 р.) був з усією правдоподібністю опір німецьких політичних і поліцейських чинників (СД), а не нестача зброї та оснащення. Тоді вермахт ще не мав права використовувати для військової служби німецькі допоміжні підрозділи, хоча настирливі спроби були зроблені в секторі армії “Центр” якраз для боротьби із залишками радянських військ і проти партизанів” [2, 172].

З розпуском “Поліської Січі” розпочалася робота над схемою нової армії та підпільно-бойової організації. В архівних матеріалах зазначається, що вже на початку 1942 р. гебітскомісаром Фішером із Олевська було повідомлено про утворення в межах його району українського легіону [10, 1]. І далі в “Армії без держави” говориться: “Організація почала виступати тільки під назвою “Українська Повстанська Армія”. Армія переходить з територіяльно-осадної системи на рухомо-рейдууючу літаючими партизанськими загонами” [5, 179].

Т.Бульба-Боровець запевняє, що в кінці 1941 р. він поїхав до Варшави, щоб скласти звіт президентові УНР в екзилі А.Лівицькому, 2 січня 1942 р. відбулася зустріч. Наступного дня А.Лівицький доручив йому діяти за встановленим планом продовження військової операції. Але архівні матеріали та свідчення очевидців щодо цього відсутні, що, на думку деяких авторів, зокрема В.Дзьобака, взагалі ставить під сумнів відносини Т.Боровця з вищим керівництвом УНР [4, 133].

Повідомлення з окупованих територій Сходу свідчать, що Т.Бульба-Боровець вже у лютому 1942 р. “...знову вступив у переговори з німецькими службовими інстанціями стосовно відновлення “Поліської Січі”, які, однак, залишились безуспішними... Коли пізніше поширились чутки про арешт колишніх членів “Поліської Січі”, Боровець утік з частиною своїх людей і створив з них основу банди” [2, 172]. Доповненням цього матеріалу може бути думка В.Дзьобака: “Із наведеного вище документу стає зрозумілим, що лише терор гітлерівців змусив Бульбу організувати нове формування. Ні про яке планомірне переведення частин “Поліської Січі” в партизанські загони немає й мови. Тому, якщо стрижнем “Поліської Січі” було антирадянське спрямування, то для УПА (Б-Б) – після зими 1942 року – воно стало антинімецьким” [4,

132-133].

У зв'язку із посиленням масового терору цивільної німецької адміністрації проти місцевого українського населення, у середині квітня 1942 р. Головна Команда УПА видає наказ про негайний початок збройної боротьби проти Гітлера. З кінця жовтня 1942 р. відбуваються систематичні переговори з представниками німецького командування, вони нічого позитивного для Т.Боровця не передбачали, оскільки його основною вимогою було відновлення самостійності України, хоч прямо він цього не вимагав. У цей час відбувалися також контакти з представниками радянських військ та польськими національними організаціями. На відміну від останніх, з якими контактів налагодити не вдалось, між представниками Боровця та радянськими партизанами Д.М.Медведева було підписано договір про нейтралітет, що діяв більше півроку [5, 215-222].

Протистояння між українськими національними організаціями в роки Другої світової війни перешкоджало утворенню єдиного міжпартійного координаційного центру визвольної боротьби. Більше того, такі тенденції не сприяли консолідації, а навпаки, посилювали розкол, зокрема в УПА. Т.Боровець в "Армії без держави" згадує, що М.Лебедь у цей час перейменовує військові сили ОУН на "Українську Повстанську Армію". Це призводить до утворення у березні 1943 р. двох УПА. Керівником новоутвореної організації згодом стає Роман Шухевич (Тарас Чупринка). Майже всі частини Бульби-Боровця були залучені до УПА Романа Шухевича, за винятком незначної кількості вояків, які продовжували свою діяльність під назвою "Українська Народна Революційна Армія" (УНРА).

11 листопада 1943 р. Т.Боровець, сподіваючись на підтримку вермахту у боротьбі проти радянських партизанських з'єднань, прибуває на переговори у Рівне. Звідси він був змушений відбути до Варшави, а потім безпосередньо до Берліна. Проте потрапляє не на переговори з вищим німецьким командуванням, а в концтраційний табір Заксенгаузен, де вже знаходились С.Бандера, Я.Стецько та інші. Про нескореність Т.Бульби-Боровця зазначає у своїх спогадах О.Штуль-Жданович: "Надії на втечу не було. І тільки один Тарас Бульба, сталевий до кінця, обдумував пляни втечі, хоч на неї не було жодних можливостей" [13, 575]. Після звільнення у жовтні 1944 р.

Т.Бульба-Боровець в еміграції організує Українську Національну Гвардію [14, 410], яка продовжувала традиції державотворчої боротьби.

Отже, діяльність Т.Бульби-Боровця в контексті національно-визвольної боротьби українського народу періоду Другої світової війни залишається складним та дискусійним питанням. Перед сучасними дослідниками стоїть завдання справедливо оцінити діяльність одного з найбільш суперечливих представників Руху Опору.

1. Шелюг М. Правди не сховаєш. Збірка документальних оповідань про діяльність ОУН – УПА. – Житомир, 1996.
2. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942 – 1943). Т.3. – Львів, 1999.
3. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996.
4. Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ» // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КДБ. – №1. – К., 1994.
5. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Вінніпег, 1981.
6. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. Статті і матеріали. – Філядельфія – Київ – Вашингтон, 1993.
7. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993.
8. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів. – К., 1994.
9. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
10. Державний архів Житомирської області. Ф.1151, оп.1, спр. 14.
11. Білас І. Під видом бандитів УПА. – Трускавець, 1992.
12. Бульба-Боровець Т. Наказ Головної Команди “Поліської Січі” від 16 листопада 1941р. // Гайдамака . – 1941. – 22 листопада
13. Штуль-Жданович О. Ціною крові. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1997.
14. Бойко О. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 1999.